

Nagybritannia mezőgazdasági népességének társadalmi viszonyai.

Írta: GÁRDONYI ALBERT.

Európa legtöbb országában a földbirtokos a saját üzemében műveli a földet, egyedül Nagybritanniában találjuk élesen kidomborodva a földesúr, a bérlő és a mezőgazdasági munkás kategóriáit.*) E szerencsétlen rendszer következménye volt, hogy a földjáradék esett, a bérlők elvesztették tőkéjüket s a mezőgazdasági munkás kénytelen volt szakítani ősi mesteriségével. Kétségtelen, hogy egyéb okok is közreműködtek ez állapot megteremtésében, de megszüntetni csupán az előadott gazdasági rendszer megváltoztatásával lehet.

1. Földbirtokosok (owners of land, landlords). A bevétel emelkedése és a mezőgazdasági termékek árának hanyatlása megváltoztatta az angol földbirtokosok helyzetét, mert jószágaik értéke hanyatlott és csökkent a birtokok jövedelmezősége. Az angol földbirtok bruttó jövedelme (gross income) 1870/71-től 1905/6-ig a következő változásokon ment keresztül:

1870/71-ben = 56,239.212 £
1879/80-ban = 59,568.253 »
1882/83-ban = 55,976.166 »
1888/89-ben = 48,814.206 »
1898/99-ben = 43,263.695 »
1905/6-ban = 42,433.964 »**)

*) Great Britain (no longer Ireland) almost, if not quite alone, retains a system based on »landlord, tenant and labourer«. Collings, Land reform 5. 1.

***) Agric. Statistics 1907. Part. I. 92. 1.

A felsorolt adatok szerint a földbirtok brutto jövedelme 1879/80-ban volt a legmagasabb, ez idő óta pedig fokozatosan hanyatlik.

A földjövedelem csökkenésére vonatkozó adatok annál inkább megszívlelendők, mert azok nem csupán a mezőgazdasági czelokra használt földek, hanem az összes ingatlanok jövedelmét tüntetik: fel; már pedig az ingatlanok értéke és jövedelme, eltekintve a mezőgazdasági czelokra használt földektől, emelkedett, a csökkenés tehát teljesen ez utóbbiak rovására írandó. Az összes ingatlanjövodelmek összevonása onnan eredt, hogy a jelzett adatok eredetileg a jövedelmi adó kivetéséhez készültek, a jövedelmi adó A) osztálya pedig általában az ingatlanok tulajdonosait terheli. Az 1896. évi Agricultural Rates Act választotta külön a mezőgazdasági czelokra szánt ingatlanokat a többitől s e törvény értelmében Angliában és Walesben a földbirtok jövedelme a következő módon változott:

1898-ban = 24,160.332 £
 1899-ben = 24,034.703 »
 1905-ben = 23,736.588'»
 1906-ban = 23,701.843 »*)

A földbirtok jövedelme tehát állandóan és fokozatosan csökken Nagybritanniában.

A földbirtok jövedelmével kapcsolatosan csökkent a földbirtok forgalmi értéke is. Az 1894. évi szaktanácskozmány megállapította, hogy Nagybritannia földjeinek értéke 1875-től 1894-ig több mint 834 millió £-al esett, a mi körülbelül az összérték 50%-át teszi ki. *)

A föld hozadékának elértéktelenedése legközvetlenebbül a bérlőket érintette, miután az angol birtokok bérlők kezén vannak. A bérlők elestek befektetett tőkéjük jövedelmétől, bértartozásaikat nem tudták megfizetni, bérelengedésekre szorultak s ez által a földesurakat érzékenyen megkárosították. Számos bérlő azonban nem csupán befektetett tőkéje jövedelmét, hanem a tőkét is elvesztette s teljesen tönkrement. A bérlők tönkje a földesurakat újabb áldozatokra kényszerítette.

*) Agric. Statistics 1907. Part. I. 93. 1.

*) Stüllich. Die englische Agrarkrisis. 17.

tette, mert nem foglalkoztak gazdálkodással, földjeiket parlagon nem hevertethették, minden áron oda kellett tehát törekedniök, hogy bérlőiket megtartsák. Ehhez nem volt elég a bérelengedés, hanem a földesuraknak kellett viselniök a szükséges befektetések összes terheit.

Az angol földbirtokosok veszteségeiről kellő képet alkothatunk, ha Bedford herceg jószágainak 1879. és 1880. évi számadásait összevetjük. 1879-ben t. i. elengedték a bértartozás 5070-át s a jövedelem 77.326 £ volt, 1880-ban pedig elengedték a bértartozás 25°/c-át s a jövedelem 102.025 £ volt. A megmaradt jövedelemből 1879-ben 90%-, 1880-ban pedig 67°/o kellett adóra, tizedre s egyéb közszolgáltatásokra, továbbá igazgatási költségekre, építkezésekre és javításokra, 1879-ben tehát csupán 9.4%, 1880-ban pedig 30% maradt meg a jövedelemből.

Az Earl of Ancaster 53.993 acrest kitevő jószágai 1872-től 1893-ig összesen 1,565.213 £-ot jövedelmeztek s ugyanezen, idő alatt a következő kiadásokat kellett a földbirtokosnak viselni:

új épületek	359.366 £
javítások, alakítások.....	277.608 »
alagsövezés, beruházások	31.441 »
alagsövezési járulékok.....	20.781 »
tized	63.409 »
földadó.....	48.203 »
helyhatósági adók.....	20.783 »
vegyes kiadások	174.512 »
igazgatási költségek.....	43.444 »
Összesen	1,039.547 £.

A nyers jövedelem 60.4%-át tehát ki kellett adni s csupán 39.6% maradt a tiszta jövedelem.*)

Általános jelenségül jegyezhetjük fel, hogy a földbirtokosok tiszta jövedelme erősebben csökkent, mint a brutto bevétel. A tized, az adók s a javítások költségei nem csökkentek, a redukált bértartozásokat is gyakran el kellett engedni, a földesúrnak kellett takarmányról és trágyáról gondoskodni, és sokat kellett költenie a gazdasági épületekre, az alagsöve-

*) Koenig, Die Lage der englischen Landwirtschaft 143. 1.

zésre s egyéb beruházásokra. Egyszóval a bér nagy része nem jövedelem, hanem kárpótlás azon kiadásokért, melyeket a földesúr birtokára költött.

Az 1894. évi szaktanácskozmány irataiban Mr. Rew*) norfolki megbízott jelentésében egy jószág bevételét és kiadásait a következő módon tünteti fel 3 különböző időpontban:

	1875-ben	1885-ben	1894-ben
bérijövedelem.....	4.139 £	2.725 £	1.796 £
kiadások.....	1.122 »	1.166 »	1.216 »
kiadások viszonya a bérijöve- delemhez	27.1%	42.8%	67.7%
tiszta jövedelem.....	3.007 »	1.559 »	580 £

A bérijövedelem tehát 57%-kal esett, a kiadások 8%-kal emelkedtek s így a tiszta jövedelem 80%-kal kevesebb lett. Sőt az sem ritka eset az angol mezőgazdaságban, hogy a bérösszeget annyira igénybeveszik a kiadások, hogy a tulajdonos jövedelmét teljesen felemésszik.**)

Ez óriási veszteségeket legjobban a nagybirtokosok viselték el, mert az angol nagybirtokos birtokjoga sokkal régebb eredetű, mint más országokban s e birtokjog nem képvisel akkora tőkét, mint ha a birtok újabb eredetű volna. Nincsenek meg Nagybritanniában azon okok sem, melyek más országokban a nagybirtok megterhelését eredményezik, t. i. megfelelő tőke nélkül vásárolnak jószágokat s a vásárlás után nyomasztó adósságok maradnak fenn; örökösödés alkalmával továbbá ki kell elégíteni az érdektársakat, ami rendszeren megterhelés kapcsán szokott megtörténni. Nagybritanniában t. i. a jelzálogügy rendezetlensége, a földbirtokon nyugvó adók s egyéb közterhek, a földbirtokos társadalmi kötelezettségei útját állják annak, hogy a birtokszerzés megfelelő tőke nélkül is megtörténhessék.

Az angol mezőgazdaságot nem terheli ugyan súlyos földado,***) kétszeresen terheli azonban a jövedelmi adó (Property and income tax), t. i. mint ingatlan tulajdoni adó (owner's tax) és mint ingatlan művelési vagy használati adó (occupier's tax). Az owner's tax a föld- és házbérijövedelmet adóztatja

*) Stillich. id. m. 22.

**) Komig id. m. 52. 1.

***) Martin, Impôts directs en Angleterre 183. s kk. 11.

meg (lands, tenements), az occupiers tax pedig az ingatlan bérletéből vagy haszonélvezetéből származó jövedelmet.*) A mai angol jövedelmi adót Sir ROBERT PEEL hozta be a gabonavámok eltörlése alkalmából 1842-ben s Mr. GLADSTONE szavai szerint, ki 1853-ban az 1842. évi törvényt módosította, inkább adók rendszere, mint egységes adó (rather a code or system of taxation) *) A mezőgazdaságot terhelő adókat nem a tulajdonos, hanem az ingatlant használó tartozik megfizetni, joga van azonban a tulajdonosnak fizetendő bérből levonni. A jövedelmi adó alól mentesek az 1874. évi Harcourt Act értelmében a 160 £ alatti évi jövedelmek s ezeken felül fokozatosan emelkedik az adó. Az adókulcs mindvégig ugyanaz marad s a fokozatosság az adómentes jövedelem csökkenésében nyilvánul.

Az 1842. évi adótörvény az adókulcsot a jövedelem £-ja után 7 pence-ben állapítja meg s ez adókulcsot az 1863. évi törvény 10 pencere, az 1901. évi törvény pedig 1 shillingre emelte.

A mezőgazdasági jövedelem kezdettől fogva kedvezményben részesült, mert már az 1842. évi törvény szerint a mezőgazdák Angolországban csupán jövedelmük fele, Skótországban pedig harmada után fizetnek adót. Az 1896. évi törvény megállapítja, hogy a bérlők csupán a bérösszeg harmada erejéig adóztassanak meg.***) Tekintettel azonban arra, hogy a mezőgazdák és bérlők jövedelme állandóan esik s hogy a bérleti haszon, illetőleg a bérleti jövedelem beruházások címén is erősen le van kötve, a helyhatósági adók teljesen ezekre nehezednek, nem mondható rózsásnak az angol mezőgazdaság állapota.

Megnehezítik az angol mezőgazdaság helyzetét a helyhatósági adók, amelyek tisztán az ingatlanok hozadékát terhelik.

Az angol örökösödési rendszer kedvez a nagybirtokoknak, mert a dívó hitbizományok (entails and settlements) nem

*) Fawcett, A concise treatise on the law of landlord and tenant (3. ed.) 383. s kk. 11.

**) Adam, Land values and taxation 78. 1.

***) Jason, Entwicklung der Einkommens-Verhältnisse in Grossbritannien 4. 1.

teszik szükségessé az érdektársakkal való költséges megegyezést, hanem járadékfizetéseket állapítanak meg. A járadékfizetések ellen sok ellenvetés merült ugyan fel, de, amennyiben a családi birtokok fentartása indokolt, jobb a járadékfizetési rendszer, mint a teljes kielégítés. Az angol járadékrendszer különben is nagyon kedvező, mert nemzedékenként újra szabályozható s nem képezheti további jogügylet tárgyát.*)

Főleg azonban az tartja fenn az angol nagybirtokosokat, hogy a mezőgazdaság megelőzőleg rendkívül dúsan jövedelmezett s ez lehetővé tette, hogy óriási tőkét gyűjtsenek, mely az iparban s kereskedelemben nyert elhelyezést. A városok fejlődése továbbá más szempontból tette becsessé a földet, t. i. a háztelkek értékének emelkedésével. A háztelkek és házak értékét t. i. Nagybritanniában a földbirtok összértékének A részével egyenlő értékűnek veszik, e téren tehát bőséges kárpótlást találtak az angol nagybirtokosok.**)

2. Kisbirtokosok (occupying owners, freeholders). Nagybritanniában a nagybirtokosokkal szemben a kisbirtokosok jószágai nincsenek bérben, hanem a tulajdonosok gazdálkodnak azokon. Az angol kisbirtokosok két csoportra oszthatók, a yeomen a tekintélyesebb birtokosok, a small freeholders pedig a kisgazdák csoportja.

A mezőgazdasági termelési viszonyok hanyatlása az angol kisbirtokosokat válságba sodorta, mert birtokjogaik csaknem kivétel nélkül újabb eredetűek, adósságokkal vannak megterhelve s ez adósságok jelentékeny kamatainak fizetését a mezőgazdasági termékek árhanyatlása lehetetlenné tette.***) A kisbirtokosok óriási adósságterhet mutatja, hogy jószáguk 1-1 acre-jére 90-100 shilling kamat esett, holott ugyanazon birtok 1-1 acre-jéért csupán 40-60 shilling bért fizetett volna a bérlő. A kisbirtokos tehát kamat fejében többet fizetett birtokáért, mintha ugyanazt bérben bírta volna. A kisbirtokos helyzete azonban rosszabb, mint a bérlőé, mert a

*) Schriften des Vereins für Sozialpolitik XXVII. köt. 158. 1.

**) Stillich id. m. 24. 1.

***) Hasbach, Der Untergang des englischen Bauernstandes in neuer Beleuchtung. (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 24. Bd. 1. s. 11.)

bérlő könnyen eszközölhet ki a dúsgazdag földesúrnál bérelengedést, bérhalasztást, sőt bérelengedést is, a kisbirtokos azonban hitelezőjénél semmi méltányosságra sem számíthat.

A birtok eladásával nem szabadulhat meg a kisbirtokos adósságaitól, mert a föld forgalmi értéke csökkent, nem kapja meg az eredeti vételárat s így a birtok eladása és az adósság megváltása után is fennmarad az adósságteher egy része, ami lehetetlenné teszi boldogulását. Bérbe nem adhatja a kisbirtokos jószágát, mert a bérjövedelem, amint fennebb láttuk, kisebb mint a birtokon nyugvó kamatteher.

Az adósságtehernél is nagyobb baja a kisbirtoknak, hogy jószágán kedvezőtlen anyagi viszonyai miatt sem építkezéseket, sem javításokat vagy beruházásokat nem végezteshet, minek következtében a jószág értéke állandóan csökken, kevesebbet jövedelmez.

Kivételt csupán azon kisbirtokosok képeztek, kik józsaikon gyümölcs-, virág- vagy konyhakertészetet rendezhettek be, baromfitenyésztést kezdhettek vagy tejgazdaságot űztek*) vagy pedig más mellékfoglalkozással tarthatták fenn magukat (they have had to keep their farms by what they have done outside their farming occupation! **)

Szükséges, hogy a kisgazdaságok ipari központok közelében legyenek, könnyen piacra vihessék termékeiket ***) s a gazdaságban a családtagok munkabér nélkül dolgozzanak. A kisgazdák ez esetben is kemény munkát kénytelenek végezni, s munka- idejük sokkal hosszabb, mint bármelyik mezőgazdasági munkásé.

A gazdák eladósodásának megszüntetésére nagy befolyást gyakorolna, ha mezőgazdasági beruházások céljaira alacsony kamatláb mellett hosszú határidőre kaphatnának kölcsönt. Az 1893. évi enquête kívánatosnak tartotta, hogy az állam hitelezzen kedvező feltételek alatt a gazdának. Az állam azonban képtelen e kívánságnak eleget tenni, mert a mezőgazdasági

*) Koenig id. m. 367. 1. Graham, The rural exodus című művében is azonos eredményre jut.

**) Stillich id. m. 30. 1.

***) Éppen ezért sokan nagy pesszimizmussal nézik az államsegélylyel eszközölt kisbirtokszaporítást s nem bíznak a kisbirtokok fennmaradásában. Koenig id. m. 81. 1.

munkáslakások céljaira is csupán a következő kamatlábak mellett előlegezett:

20 esztendei törlesztésre	3½%
30 » »	... 3¼%
40 ».	... 3 ³ / ₈ %
50 » »	... 3½%

Magántőkét elég kedvező feltételek mellett kaphat az angol földbirtokos s különösen 4 társaság tűnik itt. ki, melyek a következő feltételek mellett nyújtanak kölcsönt:

31 esztendei törlesztésre	3 ⁷ / ₈ -5% kamat
25 » »	3 -4½% »
20 » »	4 -4½% »

3. Bérlok. Az angol bérlő lényegesen különbözik más országok bérlőitől. Az angol bérlő t. i. tőkepénzes, aki a mezőgazdaságot nem tekinti életcélnek, hanem egyszerűen arra használja fel, hogy tőkét gyarapítsa.*)

Az angol bérlők helyzetét lehetetlenné tették a mezőgazdasági válságok, mert elvesztették befektetett tőkéjüket s ennek következtében nem folytathatták tovább a gazdálkodást. Az 1879. évi enquete irataiban olvassuk, hogy a bérlő, aki 1868-tól 1876-ig a mezőgazdaságba fektetett tőkéje után átlag évi 8.37% jövedelemben részesült, 1879-ben tőkéjének 21.66%-át vesztette el. A válság okozta veszteségekhez járultak a bérlők adósságai és a bérhátralékok, melyek a bérlők hitelét megrendítették, s a bérlőket a tönk szélére juttatták. A tönkrement bérlők egyik része kivándorolt, a másik rész pedig megfogyott tőkével s megtört vállalkozói kedvvel vette fel a küzdelmet az állandóan erősödő külföldi versenyvel.

Az angol bérlők segítői, amint már említettük, a földesurak voltak, mert 1879, 1880 és 1884-ben, amikor a mezőgazdasági válság következtében a bértartozások ²/₃ része nem volt behajtható, készséggel adtak bérlőiknek halasztást, sőt egészen el is engedték a bért. De le is kellett szállaniok a béreknek, mert a föld forgalmi értéke (capital value) némely helyen 80%-kal is esett. A bér 1879 és 1894 közötti hanyatlására Stillich**) 15 birtok adatait mutatja be, melyek össz-

*) Kehhel, The agricultural labourer 69. 1.

**) Id. m. 8. 1.

területe 287.000 acres-t tesz ki. Ez adatok szerint a bér-összeg esett

17.000 acres területen . . .	20%-kal
161.000 » » ...	27.33%-kal
91.000 » » ...	37.40%-kal
15.000 » » ...	45%-kal
13.000 » » ...	50%-kal

Az angol földbirtokosok nem csupán a bért szállították le vagy engedték el, hanem az építkezések és beruházások terhét is átvállalták, ami nem csekély áldozattal járt. Az angol földesurak, mint már említettük, ez óriási veszteségeket és új terheket csupán azért viselhették el, mert a mezőgazdaságon kívül egyéb bevételek felett is rendelkeznek. Ilyen jövedelmi források a városi telkek bérletei (leaseholders) és a bányajogosítványok (royalty) stb voltak.

A gazdasági válság a földbirtokosok közül legkevésbé a nagybirtokosokat sújtotta, a bérlők sorában pedig a nagybérlőket. Bizonyosága ennek, hogy a marhaállomány a nagybirtokokon maradt a legkedvezőbb állapotban a válság nyomán. A válság utáni marhaállomány viszonya a válság előtti állományhoz a következő volt:

1- 50 acres terjedelmű birtokokon	7.2%
50- 100 » » »	» 9.6%
100- 300 » » »	» 7.1%
300- 500 » » »	» 3.8%
500-1.000 » » »	» 0.7%
1.000 acresen felül	10.1%

A legjobban a gabonatermeléssel foglalkozó bérlőket sújtotta a mezőgazdasági válság, de sújtotta az állattenyésztéssel foglalkozó bérlőket is, mert , az 1893. évi enquete adatai szerint*) marhaállományuk elsilányult, jövedelmük csökkent, minek következtében adósságaik emelkedtek és életmódjuk hanyatlott.

Az angol mezőgazdaságban nagy jelentőségük van a bérlőknek, mert az angol földbirtokos nem maga műveli a földjeit, hanem bérbeadja azokat. 1905-ben 520.106 egy acre

*) *Grabein*, Die Ergebnisse der englischen Agrarenquete. 31. 1.

fölötti üzem közül csupán 61.144 üzemen gazdálkodtak a tulajdonosok, a többi pedig bérbébe volt adva és így 32,630.000 acres művelés alatti földből csupán 4,643.000 acrest műveltek a tulajdonosok. Nem is érintkezik a földesúr közvetlenül a bérlőkkel, hanem hivatalnokokat (agents) tart, kik az igazgatás terhes munkáját végzik.

Az angol bérlés rövid lejárátú, mert rendszerint csupán egy esztendőre szól, az esztendő elteltével azonban nem újítják meg a szerződést, hanem a felmondás elmaradtával évről-évre önként megújul a bérlés.*) E szokás okozta, hogy daczára az éves bérlési rendszernek, számos helyeken nemzedékeken át megmaradnak a bérlők, mert sem a földesúr, sem pedig a bérlő nem élnek felmondási jogukkal.***) A rövid lejárátú bérlések kedvezők a bérlőkre, mert a birtok hozadékának csökkenése esetén a bérlő elhagyhatja a bérlést, kedvezők azonban a földbirtokosra is, mert a birtok jövedelmének emelkedése esetében mindenkor emelheti a bért.

Az angol bérlők két egymástól lényegesen különböző kategóriára oszthatók, t. i. working farmer és gentleman farmer. A gentleman farmer csupán a jószág igazgatásával foglalkozik, a working farmer azonban együtt dolgozik munkásaival. E megkülönböztetés nem azonos a kisbérlő és nagybérlő közötti különbséggel s teljesen független az üzem terjedelmétől. A gentleman farmer előkelő lovaglórúhában jár lóháton, vadászik és sportot űz, felesége a társaságba jár, leányai festésszettel és zenével foglalkoznak; a working farmer azonban nehéz csizmában és bőrnadrágban jár, ingujra vetkőzve együtt dolgozik munkásaival, felesége és leánya a tejgazdaságban segédkeznek s baromfitenyésztéssel foglalkoznak. A gentleman farmer előkelő lakásban lakik, szivarozik és finom bort iszik, a working farmer közönséges faszéken ül, pipázik és almabort iszik. Különösen a skót bérlők tartoznak az utóbbi kategóriába s ezek gazdasági viszonyai kedvezőbbek is.***)

*) Koenig id. τα. 63. 1.

***) Az Earl of Ancaster jószágain az elhunyt bérlő fiának előjoga van a bérlés átvételére. Koenig id. m. 110. 1.

****) Levy, Entstehung u. Rückgang des landwirtschaftlichen Grossbetriebes in England 114. 1.

Jellemzően írja le a különböző bérlőket a következő két vers:

The farmers' at the plough
His wife milking the cow
His boys thrashing in the barn,
His daughters spinning yarn -
All hoppy to a charm.

The farmer's gone to see a show,
His daughters at the pi-a-no,
His madame genly dressed in satin,
All the boys learning Latin -
And a mortgage on the farm.*)

Az angol bérlő gazdasági helyzete kedvezőtlenebb a saját jószágán gazdálkodó földbirtokosok helyzeténél, mert a földbirtokos tetszése szerinti gazdálkodási rendszert követhet, a beruházásokat nem fogja elmulasztani, mert ezektől függ a birtok értéke, ami a tulajdonos gazdasági érdeke; a bérlőt azonban meghatározott művelési rendszerre kötelezi bérleti szerződése, amely művelési rendszer rendszeresen elavult s beruházásokat sem érdemes tennie, mert a tulajdonos felmondhatja a bérleti szerződést vagy emelheti a bért. A bérlőnek nem szabad ugyanazon területen egymást követő esztendőben állandóan gabonát termelni, legelőket szántóföldekké átalakítani, vagy pedig takarmányt eladni. Ez intézkedések eredetileg a földbirtok kiszákmányolását voltak hivatva megakadályozni, a modern mezőgazdaságban azonban már teljesen elvesztették a jelentőségüket.**)

Az angol mezőgazdaság leghátrányosabb intézménye a bérlő szempontjából a vadászati törvény, mely a földesúr számára tartja fenn a bérbeadott terület vadászati jogát s ez úton a földbirtokosoknak a bérlőre szabadítják a kárttevő állatok nagy tömegét.***)

E visszás állapot megszüntetésére hozták az 1880. vadászati törvényt (Ground Game Act), amely fentartja ugyan továbbra is a földesúr számára a vadászati jogot, de megengedi a bérlőnek, hogy a kárttevő nyulakat a bérbevett területen korlátlanul pusztíthassa, sőt a vadászati adó fizetése alól is felmenti. E törvény életbeléptetése óta a nyulak száma tényleg

*) Hasbach, 307. 1.

**) Schriften d. Vereins f. Sozialpolitik id. h. 265. 1.

***) Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England 268. 1.

nagyon megfogyott. Számos területen ismét a vad annyira elszaporodott, hogy nem művelés, hanem vadászat céljából veszik bérbé s a vadászat tényleg többet jövedelmez, mint a mennyit a földművelés jövedelmezne.**) Egy dumfriesshirei bérlő p. o. kilencz hónapon keresztül naponként 24 cwt nyulat szállított el vasúton vadászati területéről.***) Természetes, hogy a vadak sok kárt tesznek a bérlő ültetvényeiben s miután e károkat a földesúr köteles megtéríteni, a földesúr és a bérlő között állandóan fordulnak elő súrlódások, amelyek a bérlőt a bérleti szerződés felbontására, a földesurat pedig a gazdálkodás átvételére indíthatják.

Sok a panaszuk az angol bérlőknek az adóterhek ellen. A bérlők több adót fizetnek, mint az egyenlő jövedelmű iparosok és kereskedők. A bérlő a bérösszeg fele után jövedelmi adót fizet s fizeti ezenkívül a szegényadót és az údadót. A földesúr sok esetben szívesebben fizetne jövedelmi adót, mint földadót, mert a föld értéke csökkent, sőt néha semmit sem hoz.***)

Különös intézkedése az angol bérleti jognak, hogy a földesúr követelése mindenkor megelőzi a bérlő összes egyéb tartozásait s a földesurat zálogjog illeti meg a bérlő egész vagyona felett. Ez intézkedés teljesen biztosítja a bérlővel szemben a földesúr követelését, ami kedvező ugyan a bérlőre annyiban, hogy könnyen nyerhet a földesúrtól fizetési haladékok, rontja azonban a bérlő hitelét más irányban s így nehezen tudja a gazdálkodáshoz esetleg szükséges tőkét megszerezni.. Az 1883. évi Agricultural Holdings Act oda módosította a tulajdonos zálogjogát, hogy csupán egy esztendei bérhátralék erejéig foglalhatja le a bérlő vagyonát.

Amint már említettük, Angolországban az éves bérletek dívnek, és nagyon jól beváltak, mindazonáltal a bérlő gazdasági érdeke inkább azt kívánja, hogy hosszú lejáratú bérlethez jusson. Nagyon liberálisan járt el e tekintetben lord Tollemach, ki jószágait 21 esztendőös bérletekben adta ki s hozzá felhatalmazta bérlőit, hogy bérleteiket másoknak is átengedhessék,

*) Süllich id. m. 94. 1.

***) Komig, 242. id. m.

****) Koenig, id. m. 183. 1.

avagy pedig 12 hónapos lejáráttal felmondhassanak. Ez eset azonban nagyon egyedülálló, pedig a bérlők védelme felette kívánatos, mert egyébként nincs biztosítékuk arra, hogy beruházásaik gyümölcsseit élvezni fogják. A beruházások értékének biztosítására korán kialakult azon szokás (tenantright), hogy a távozó bérlőket kártalanították s e kártalanítás vagy az új bérlő vagy pedig a földesúr kötelessége volt.

1848-ban az angol alsóház külön bizottságot küldött ki az e téren fennálló jogszokások tanulmányozására, de törvényerőre nem emelte e jogszokásokat. Az 1875. évi Agricultural Holdings Act javítani kívánt e helyzetet s megállapította a kártalanítandó beruházásokat. Voltak beruházások, melyekhez a földesúr jóváhagyását tartozott kikérni a bérlő, másokat csupán tudomására kellett hozni, végül némelyekhez a bejelentés sem kellett. Nagy hiánya volt e törvénynek, hogy megengedte a régi jogszokások fentartását s ezért a legtöbb esetben eltértek tőle. Az 1883. évi Agricultural Holdings Act megszüntette e szabadságot s általánosan kötelező volt. Az új törvény alapelve az, hogy a távozó bérlőt kártalanítani kell mindazon beruházásokért, melyek az új bérlő hasznára vannak.*)

A bérlők az Agricultural Holdings Acts intézkedéseivel nem voltak megelégedve, mert az 1893. évi szaktanácskozmány elé több óhajt terjesztettek be.**). Többek között a beruházások kötelező bejelentését kívánták törölni, a föld termőképességének emeléséért kárpótlást követeltek, amely kívánságokhoz a szaktanácskozmány nem járult hozzá. Javasolta azonban a szaktanácskozmány a kárpótlási eljárás egyszerűsítését s e célból az 1889. évi Arbitration Act szellemében egy választott bírót (referee) ajánlott becsülőt (valuer).

A bérlők helyzetének javítására fogadta el 1893-ban az angol parlament a Land Tenure Bill-t, melynek rendelkezései értelmében külön hatóság (Land Court) állapítja meg a bérösszeget s az 5 év leteltével ismétli az eljárást. A bérlő 5 esztendőn belül nem hagyhatja el a bérletet, joga van azonban (free sale) a bérletet a megállapított feltételek

*) Pawcett, id. m. (3. ed.) 536. s. kk. 11.

**) Stillech id. m. 71. l.

mellett másnak átadni. A megállapított bérösszegnek méltányosnak (fair rent) kell lennie, hogy a bérlő tisztességesen megélhessen. Végül a bérleti szerződésnek biztosnak kell lenni (fixity of tenure), hogy a földesúr a kötelességét teljesítő bérlőt el ne távolíthassa.

Ez intézkedésre az bírta a törvényhozást, hogy a bérösszegek még mindig kedvezőtlenek voltak a bérlőre nézve s beruházásainak élvezetében sem volt biztos.

Az 1893. évi szaktanácskozmány nem helyezkedett a törvényhozás álláspontjára, s a Land Tenure Bill törvényerőre emelését gazdasági, pénzügyi és lélektani indokokból ellenezte. Megszüntetné t. i. ez eljárás a szerződés szabadságát s a beruházások adósságokba vinnék a bérlőket, minek folytán a kisbirtokosok mintájára tönkre mennének/)

Reformot óhajtott teremteni az 1893. évi szaktanácskozmány a bérösszegek terén s megkísérelte a földbirtok hozadéka szerint méltányos bér megállapítását. Megállapította a szaktanácskozmány, hogy a bérlő nyeresége a bérleti összeg 26.66%-át teszi ki csupán, holott 1854-ig az átlagos évi nyereség 43.75% volt, s ezért még mindig szükség van a bér leszállítására. A bérleszállítást azonban legegészségesebben a kereslet és kínálat viszonya teremti meg s ez alapon történt, hogy számos helyen oly alacsony a bérösszeg, hogy a földesúr csupán a tizedet, az adókat s a szükséges beruházásokat fedezheti belőle. A bérlő sok esetben nem fizet magasabb bért, mint amit a földesúr ugyanazon birtok jókarbantartására elkölt. Egyszóval közel jár az angol földbirtok ahhoz, hogy a tőkés számára nem képez jövedelmező befektetést s a földesurak nem kapnak bérlőket.**)

Amidőn tervbe vették, hogy a bérösszegek méltányos megállapítására bíróságokat (Land Courts) léptetnek életbe, ez intézmény életbeléptetésétől a bérlők jobban idegenkedtek, mint a földesurak, pedig a bérlők érdekének megóvására volnának hivatva.***)

*) Stilleh id. m. 74. s kk. 11.

***) Stilleh id. m. 82. 1.

***) Koenig id. m. 112.

Mezőgazdasági munkások: Körülbelül 50 esztendő óta minden egyes angol népszámlálás azon eredményrel záródik, hogy a mezőgazdasági népesség száma csökken. E csökkenés 10-20%-ra becsülhető évtizedenként.)* Az 1881. évi népszámláláskor 983.919, 1891-ben 866.543, 1901-ben pedig 689.292 volt a mezőgazdasági munkások (agricultural labourers, farm servants) száma; tehát 1881-től 1891-ig 117.376-tal, 1891-től 1901-ig pedig 177.251-gyel fogyott a szám. E csökkenés annál szembetűnőbb, mert Nagybritannia össznépessége ugyanazon idő alatt jelentékenyen nőtt: 1881-ben 29,710.012, 1891-ben 33,028.172, 1901-ben pedig 36,999.946 volt az össznépesség száma.***) A mezőgazdasággal foglalkozó népesség arányszámának csökkenését élénken szemléltetik az 1901. évi népszámlálás eredményei. Anglia és Wales össznépessége 32,527.843, amiből 15,728.613 férfi és 16,799.230 nő, a mezőgazdasággal foglalkozók száma pedig (10 éven felül) 1,128.604, amiből 1,071.040 férfi és 57.564 nő. Skótszág össznépessége 4,472.103, amiből 2,173.755 férfi és 2,298.348 nő, a mezőgazdasággal foglalkozók száma pedig (10 éven felül) 209.711, amiből 169.130 férfi és 40.581 nő.†)

Ez adatok szerint 1901-ben Nagybritanniában a mezőgazdasággal foglalkozó népesség száma összesen 1,338.315 volt, a mezőgazdasági munkások száma pedig ugyanakkor csupán 689.292-öt tett ki. Anglia és Wales összterülete 1901-ben 37,327,479 acres volt, ebből 3,848.987 acres városi területen élt 25,058.355 ember s 33,478.492 acres falusi területen élt 7,500.000 ember.††) A mezőgazdasági munkások számának csökkenését jellemzi, hogy nem az állandó, hanem az alkalmi munkások száma fogy, ami főleg a munkagépek (labour-saving machinery) használatának tulajdonítandó, ami az emberi munkaerő felhasználását feleslegessé teszi. Az angol mezőgazdaságban legújabbán beállott változások különben is együtt járnak a munkások számának csökkenésével, mert

*) Report on the decline in the agricultural population of Great Britain 1881-1906.

**) Statist, abstract from 1892 to 1906, 347. 1.

†) The British Yearbook for Agriculture 1908/9. 376. 1.

††) Collings id. m. 377. 1.

olyan termelési ágak erősödtek meg, amelyek kevés munkaerőt foglalkoztatnak. Egyedül a gyümölcsstermelés az, amely a munkásság számának emelését követeli. Az állattenyésztés térhódítása a gabonatermelésben előbb foglalkoztatott munkásokat feleslegessé tette, a városokban megerősödött ipar számára viszont állandóan újabb és újabb munkaerőkre volt szükség s a mezőgazdaságban feleslegessé vált munkásság a városokban talált alkalmazást. A mezőgazdaságban a termékek árának csökkenése és a tőkehiány a munkaerők gazdaságos felhasználására kényszeríti a termelőt s ezért egész gazdasági rendszere oda fog irányulni, hogy minél kevesebb munkaerőt kelljen alkalmaznia. A munkásságban is természetes ellenszenv fejlődött ki a mezőgazdasági munka iránt s ez ellenszenv oka az iskolai oktatásban gyökerezik, amely egyáltalában nem visel arra gondot, hogy a mezőgazdaságot megkedveltesse. De erős motívumok a magasabb ipari munkabérek előnyei is, melyeket betetőz a mezőgazdasági munkás sorsának sivársága, ki még arra sem tarthat számot, hogy nehéz munkája jutalmául valamikor kis birtokot (small holding) szerezhessen s így valamelyes gazdasági önállóságra és egyéni függetlenségre tegyen szert.

Ezzel szemben azonban igaz az is, hogy azon veszteségek, melyek a földbirtokosokat és a bérlőket a mezőgazdasági válság alatt érték, nem érintették a munkásságot, mert a munkásság életmódja nem hanyatlott, munkaviszonyai javultak, a munkabérek emelkedtek*) s az élelmiszerek árai kedvezően alakultak. A munkások életviszonyainak általános javulását igazolja, hogy a szegényügyi terhek (London kivételével) mindenhol csökkentek, pedig a népesség száma jelentékenyen emelkedett. JAMES CAIRO »The landed interest and the supply of food« című munkájában összehasonlítja a munkabéreket, az élelmiszerárakat és a lakásbéreket, s a következő eredményre jut:

	1840-ben	1850-ben	1880-ban
f o n t o n k é n t			
kenyérárak	0.1½sh	0.1¼sh.	0.1½sh sh.
húsárak	0.3¾ »	0.5 »	0.9 »

*) Stillich, id. m. 32. 1.

h e t e n k é n t

munkabérek	7.3 sh.	9.7 sh.	14 sh.
lakásbérek	0.8 »	1.5 »	2 »

Ez összehasonlításból kitűnik, hogy a munkabérek az élelmiszerárakhoz viszonyítva, kedvezően alakultak. Hozzájárul még, hogy a lakásviszonyok javultak, a külföldről behozott hús olcsó lett és az ipari termékek is hozzátérhetővé váltak a munkásság számára.*)

A mezőgazdasági munkásság életviszonyainak javulása azonban független a mezőgazdaságtól, mert ezt a munkásság viszonyainak általános emelkedése idézte elő s ez emelkedés főrugója a kivándorlás volt, amint ezeket részletesen megvilágítja GIFFEN »The progress of the working classes in the last half century« című munkája.**)

WILSON Fox vizsgálódásai nyomán***) azon eredményre jutott, hogy a mezőgazdasági munkabérek 1850 óta jelentékeny módon (a marked increase) emelkedtek. Angliában és Walesben az átlagos heti munkabér 1850-ben 9 s 3 d, 1860-ban 10 s 11 d, 1870-ben 11 s 10 d, 1880-ban 13 s 2d, 1890-ben 13 s, 1900-ban 14 s 5 d és 1903-ban 14 s 7 d.†) Az átlagos heti munkabérrel szemben az átlagos heti fogyasztás Angliában a következőleg alakul. Átlag legmagasabb a burgonyafogyasztás, amiből a munkás és családja hetenként 25 fontot fogyaszt, az elfogyasztott kenyér átlagos összege heti 19 font, lisztből pedig átlag 14 fontot fogyaszt hetenként. A húsfogyasztás nem nagy, mert összesen legfeljebb 7 fontra becsülhető hetenként††) Az elfogyasztott élelmiszeri cikkek átlagárát hetenként 13 s 6 d-re becsüli Fox, ami világosan mutatja, hogy a munkabér összege nem volna elég a család fentartására, ha az élelmiszerhez szükséges cikkek egyik részét természetben nem kapná meg a munkás.

Lényegesen javultak újabban a mezőgazdasági munkás-

*) A mezőgazdasági munkások gyermekeinek 75%-a 12 éves korától kezdve órát visel, amiből következik, hogy szülők is megengedhetik maguknak e fényűzést. Koenig id. m. 79. 1.

**) V. ö. a Journal of the Stat. Society 1883. évfolyamát.

***) Second report on the wages etc. of agricultural labourers 5. 1.

†) Second report 68. 1.

††) Second report 226. 1.

ság lakásviszonyai. A régi munkáslakások szánalmasak voltak: kis szobák, apró ablakok, rossz lépcsők, korom és piszok jellemezték ezeket; az új munkáslakásokban pedig rendszeren 3 szobát, konyhát, mosókonyhát, kamrát stb. találunk, ami nyilvánvaló jele a rendszerváltozásnak. *)

Két kategóriát különböztethetünk meg ma is a munkáslakásokban, t. i. free cottages, melyeket a munkás közvetlenül a földbirtokostól bérel, és tied cottages, melyeket a bérlő ad ki a munkásnak. A tied cottages-t nem kedvelik a munkások, mert a bérlő önkényére bízza családjukat, amennyiben a bérlő közte s a munkás között felmerült vita esetén 1 heti fölmondással megszüntetheti a bérletet. Ez olyan hatalom a bérlő kezében, mely a munkást teljesen kiszolgáltatja neki. Természetes, hogy a bérleti szerződés megkötése alkalmával arra törekszenek a bérlők,**) hogy e jogot a saját számukra biztosítsák. Magyarán azt szokták felhozni, hogy ellenkező esetben nem kapnak munkást, mert a munkások a szomszédos birtokosok és bérlők számára is lekötetik munkajerejüket.***)

1891-ben szakbizottságot (Royal Commission on Labour) küldtek ki a munkásviszonyok tanulmányozására s e szakbizottság jelentésének több kötete foglalkozik a mezőgazdasági munkásokkal.

A szakbizottság jelentése értelmében a munkabérek javultak ugyan, de a női- és gyermekmunka csökkenése következtében a család jövedelme fogyott. A munkagépek leszállították az aratási munkákat s a háziipar is hanyatlott. E körülmények a mezőgazdasági munkásság jövedelmi viszonyait megrontották. Másrészt azonban javult a munkásság helyzete, mert az élelmiszerárak hanyatlása következtében emelkedett a munkabér vásárló képessége s a munkaidő csökkenése következtében a házi gazdálkodásra több idő jutott. A szakbizottság vizsgálatai eredményeül azt állapítja meg, hogy a Mezőgazdasági munkásság életviszonyai javultak: His standard

*) Levy, Landarbeiterfrage und Landflucht in England. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik 18. Bd. 499. 1.)

**) Wilson Fox id. m. 24. 1.

***) Koenig id. m. 75. 1.

of life is higher, he dresses better, he eats more butcher's meat, he travels more and he drinks less.*)

A mezőgazdasági munkásságnál kedvezőbb a mezőgazdasági cselédség helyzete, mert átlag 1 shillinggel magasabb a munkabérük s ezen kívül lakást és krumpliföldet is kapnak; hosszabb azonban a munkaidejük s egy esztendőre le vannak kötve.**)

1867 óta nyilvánvaló azon törekvés az angol mezőgazdaságban, hogy állandó munkások alkalmaztassanak s hogy a bér készpénzben fizetessék ki. E törekvés főleg azon vidékeken észlelhető, ahol sok az ipari központ s megritkult a vidéki népesség; ahol azonban nincsenek meg a nevezett körülmények, onnét hiányzanak az állandó mezőgazdasági munkások. A bérlők ugyan azon vannak, hogy üzembővítéssel (engrossing of farms), a legelő növelésével, munkagépek alkalmazásával munkásaik számát leszállítsák, mindazonáltal a vidéki népesség apadása arra készíti őket, hogy munkásaikat állandóan alkalmazzák.

Az angol mezőgazdaságban sok az olyan munkás, akik nem keresnek állandó alkalmazást, hanem meghatározott munkákra vállalkoznak s ezért magasabb munkabért kapnak. Többször 3-4 acres földet is bérelnék s mellette munkát vállalnak. Különböznek ezektől a szakmánymunkások, kik napszám helyett szakmányban dolgoznak.

Az angol mezőgazdasági munkások között feltűnően kevés számmal vannak munkásnők s ezek is inkább csak az aratási munkában segédkeznek. A mezőgazdasági munkások leányai a városba mennek, szolgálni s többé nem térnek vissza a vidékre.

A bérfizetés, amint már említettük, nagy részt készpénzben történik, de a természetbeni fizetés is megmaradt egyes vidékeken. A legtöbbször lakást és krumplit kapnak a munkások a készpénzen kívül.

A munkaidő vidékenként különböző s szerződés tárgyát képezi (a matter of contract). Tartama nyáron átlag 9-10 óra, télen pedig 8-9 óra. A nők munkaideje mindenhol

*) Hashacli, Die englischen Landarbeiter 353. 1.

***) Farm servants are on yearly or halbyearly terras of engagements. Wilson Fox id. m. 2. 1.

rövidebb,*) a fiúk azonban a férfiakkal azonos ideig dolgoznak. A vasárnapi munkaszünet nincs meg a kis üzemekben. A szombati munkaidő megrövidítése közóhaj a mezőgazdasági munkások között s szeretnék, ha az ipari munkásokhoz hasonlóan egész szombat délutánjuk szabad volna.

Általános a panasz, hogy a végzett mezőgazdasági munka a legújabb időben sem mennyiségileg, sem minőségileg nem megfelelő. Kisebb a munkásság szolgáltatási képessége és buzgalma. A képzett munkások száma állandóan csökken s ebben nagy része van az állandóan fejlődő munkamegosztásnak. A mezőgazdasági munkát a munkabíró népesség elhagyta s gyermekek és öregek vállaira maradt: The migration of young men from the country to the towns has left the farmers dependent either upon the very young or the very old for their labour.***) A fiatalságot különböző okok hajtják a városokba, Amerikába és a gyarmatokba. A legfőbb ok a munkahiány, amely a mezőgazdaságban beállott változások következménye. Állandó ugyan a panasz, hogy nincs elég mezőgazdasági munkás; de e panasz úgy értelmezendő, hogy munkabíró és képzett munkásokban van hiány, s hogy a megmaradt rosszabb munkaerőt jobban meg kell fizetni. Az angol munkás arra törekszik, hogy gazdaságilag önálló, egyénileg független legyen, hogy élete változatos legyen s magasabb színvonalon álljon. Jobb lakásra vágyik, munkája felett szabadon akar rendelkezni s szabadulni óhajt a gyámkodás alól. A munkaadó és munkás között ott a legszívélyesebb a viszony, ahol sok a kis üzem s a társadalmi ellentét ott a legnagyobb, ahol sok a nagybirtok. A régi gazdálkodási rendszer vége felé közeleg. A bérmunkások kategóriája pusztulóban van s az agrárpolitikusok oda törekszenek, hogy a munkást a termelés érdekkörébe vonják s ez úton tartásuk meg a vidéken.

A mezőgazdasági munkásság mai helyzetét a földbirtokosok teremtették meg, midőn a gabonatermelés virágzása idejében nagy üzemeket teremtettek, e célból a kisbérleteket megszüntették és a parasztbirtokokat beolvasztatták, minek

*) A nőket nem is alkalmazzák a szoros értelemben vett mezői munkára (work in the fields), hanem inkább belső szolgálatot végeznek (farm-house work and dairy work). Wilson Fox id. m. 12. 1.

**) Hasbach, Die englischen Landarbeiter 367. 1.

következtében a mezőgazdasági munkásság minden érdekét elvesztette a termelésben.*) A mai- angol agrárpolitika oda törekszik, hogy e visszás helyzetet megszüntesse, de a nagybirtokok feldarabolása gazdasági, társadalmi és politikai okok miatt óriási akadályokba ütközik s a vidék elnéptelenedése még állandóan tart. A jobbágyrendszert Angliában már a középkor megszüntette, nem szüntette meg azonban a hűbériség gazdasági következményeit.**) A rohamosan fejlődő városi élet és ipari termelés adja a mezőgazdasági munkásság kezébe azon eszközöket, melyekkel a földesurakat kényszeríthetik a földmonopolium feladására s ennek következtében Nagybritanniában a nagybirtok alkonya közel van.

Kevés szerepe volt e változás megteremtésében a mezőgazdasági munkásság szervezkedésének. E szervezkedés 1872-től számítható, midőn Arch József megalapította a »National Union of Agricultural Labourers«-t. A szervezet kebelén belül támadt viszályok s a rohamosan terjedő mezőgazdasági válság megakadályozták, hogy e népszerű szervezet maradandóbb eredményeket mutathasson fel. Tagjainak száma rohamosan nőtt s rohamosan esett, †) 1877-ben 55.000 volt a tagok száma, 1878-ban 24.000, 1880-ban 20.000, 1889-ben pedig 4.254. Ugyanezt mondhatjuk az újabban támadt szervezetekről is. Nagy része van e kedvezőtlen eredmény előidőzésében annak, hogy az angol paraszt túlságosan önérzetes és önző, nem barátja a közös munkának, sőt ellenséges indulattal viseltetik azzal szemben, mert a »non cooperative disposition« jellemzi.††). Ezért sem a szakszervezkedés, sem pedig a szövetségi mozgalom nem tudott mélyebb gyökereket verni a parasztságban. Az angol parasztból hiányzik a dán paraszt demokratikus jellemvonása: »A Spanish Don, a German Count and a French Marquis, a yeoman of Kent is worth them all three.«

*) Levy, Landarbeiterfrage und Landflucht in England. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik 18. Bd. 486. 1.)

**) Held, Zwei Bücher zur sozialen Geschichte Englands 7. 1.

†) Hasbach, Die englischen Landarbeiter 323. 1.

††) Pudor, Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Grossbritannien und Irland. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 31. Bd. 762. 1.)